

to napravio... Do sada, istina, neka prikupljena svjedočenja spominju Miku Tripala kao onoga tko je i te kako sudjelovao u tim nesretnim događajima na jami Golubinka kraj Mratova, ali na povjesničarima je slijediti i taj i druge tragove da bi se na kraju otkrila prava istina.«

Iako su partizani likvidacije izvršili u sumrak na skrovitu i teško pristupačnu mjestu, pa čak i betonirali okno jame, tragovi su, ipak, ostali. Sam čin likvidacije, naime, promatralo su dvije skrivene i preplašene pastirice koje su se šćućurile pod smreku preplašene zvukom partizanskih kamiona. One su pokupile i stvari koje su franjevci odbacivali uz put dok su ih vodili prema gubilištu – pasiče, kape i papiriće s imenima. Upravo zahvaljujući papirićima s imenima koje su franjevci odbacili, kako bi ostao neki trag o njihovu posljednjem počivalištu, danas sa sigurnošću znamo kako su nad mratovskom jamom pogubljeni dr. fra Radoslav Vukšić i dr. fra Fabijan Paponja. Na žalost, od trećeg papirića ostala su samo slova fra ..... ić, tako da ne možemo sa sigurnošću utvrditi njegov identitet, kao ni dviju časnih sestara koje su, prema

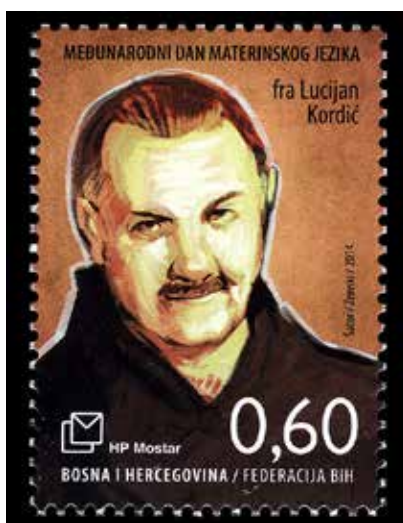
izjavama svjedoka, također dovedene na jamu zajedno s franjevcima.

Mratovsku jamu Golubinku prvi su počeli, kao gubilište, koristiti ustaše koji su u lipnju 1941. nad njom pogubili 44 pobunjenih Srba iz Knina. Stradali su bili istaknuti politički predstavnici srbijanskih stranaka iz vremena Kraljevine Jugoslavije te pripadnici četničkoga pokreta. Iako je poimenično utvrđen točan broj Srba koje su ustaše ubili, to nije smetalo velikosrpskoj promidžbi koja je godinama tvrdila kako je nad Golubinkom pogubljeno čak 1.500 Srba iz Knina i okolice. Godinama su tu organizirane komemoracije »nedužnim srpskim žrtvama«. Istodobno, nitko nikada nijednom riječi nije spomenuo činjenicu kako je u tu istu Golubinku, koncem 1944. pobijeno i ubačeno više stotina hrvatskih i njemačkih vojnika koji su tamo dovedeni nakon pada Knina. Također do današnjeg dana nitko nijednom riječju, barem službeno, nije spomenuo hercegovačke franjevačke mučenike koji su svoj ovozemaljski put završili u mračnim dubinama jame Golubinke. ✍

IZ DNEVNIKA JEDNOG HERCEGOVCA* (KRAJEM 1944. I POČETKOM 1945.)

► Piše: Ante Begov**

Studeni – Na 1. studenoga 1944. došli su partizani preko Imotskoga u Posušje, to jest u Hercegovinu. Svijet ih vrlo znatiželjno promatra prateći svaki njihov kret. Partizani se sami nazivlju »narodno-oslobodilačka vojska«, koja ima zadaću osloboditi Hrvatsku od okupatora. Vojnička im je odora posve nejedinstvena. Svaki nosi takovu, kakovu si je sam mogao pribaviti: hrvatsku vojničku odoru, njemačku, talijansku itd. Ipak svi imaju nešto zajedničkoga: na kapi upadno vidljivu crvenu zvijezdu. Priljivi su i ušljivi, te su mnogo kuća

zarazili pjegavim tifusom. Kada govore razmeću se o svojoj borbi i političkim prilikama u svijetu. Tri riječi, koje svaki od njih u govoru nefaljivo naglasuje, jesu: Staljin, Tito, Jugoslavija.

Studeni – Partizanska »narodno-oslobodilačka vojska« nema svojih skladišta, iz kojih bi se prehranjivala. Zato ju je primoran narod uzdržavati. Kad su došli u Hercegovinu, hranio ju je hercegovački seljak. Propis je bio, da svaka kuća određenog dana u tjednu pridonese stanovitu količinu živežnih namirnica za vojsku. Obič-

* Tekst donosimo u izvorniku.

** Pseudonim fra Lucijana Kordića.

no je se davalo: žito, meso, krumpir, a često puta tražili su drva i sijeno. Vino i duhan zahtijevali su pojedini odjeli vojske prema svome »nahodanju.« Hercegovina je poznata kao siromašna zemlja. Stoga je vlada iz Zagreba redovito slala zadnjih godina transporte živežnih namirnica, da prehrani hercegovački puk. Mnogo je svijeta išlo na svoju ruku u Slavoniju i kupovalo žito za duhan usprkos napadaja partizana na vlakove. S druge strane one obitelji, čiji su sinovi bili u vojsci, primale su podršku od vlade iz Zagreba. U Hercegovini nije bilo borba do pred konac 1944. Tako je ona dobro prolazila i bila zadovoljna svojom srećom. Sada su se prilike promijenile. Hrana s izvana nije stizala. Veza s ostalom Hrvatskom je prekinuta. Ipak Hercegovci moraju izdržavati čitavu vojsku. To se puka silno teško dojmije. Usprkos siromaštva partizani prinos za vojsku od svake kuće odlučno traže. Ako koja kuća u određeni dan ne da svoga »razreza«, kako partizani taj doprinos nazivlju, onda ga sutra mora dati u dvostrukoj mjeri. Ne da li ga ni sutra, eto partizanskih vojnika u kuću. Onda oni plijene po svoju.

Studeni – U selo Vir došli su jednoga dana partizanski komesari, da kupe »razrez«. Došao red na seljaka N. N. Ovaj im reče, da im ne može dati, jer nema. Komesar mu odrbuse: »Mi imamo krvi, koju za te dajemo i oslobađamo te, a ti nemaš za nas hrane.« – U selu Drinovcima dogodilo se je nešto slično. Došli k seljaku N. N. da pokupe »razrez«. Seljak im kaže, da su mu neki dan odveli sina, a sada traže još i prehranu te da je to ipak previše. Na to će mu komesar: »Istina je, da je tvoj sin kod nas, ali zar ti misliš, da ćemo ti ga mi hraniti?« Kad su jednom drugome seljaku odvodili kravu, dali su mu neki papirić ko tobože za potvrdu. Seljak ih zapita, šta će mu ovaj papirić. Na što mu odgovore: »Čuvaj to dobro. Kad se rat svrši, krava će ti biti isplaćena u suhom zlatu.«

Studeni – Kod partizana ne postoji razlika u prvenstvu između muža i žene. Praktično oboje ih ima iste dužnosti. Žena je za partizane jednak vojnik kao i njen muž. I uistinu u svim partizanskim jedinicama ima i žena-vojnika. Odjevene su kao i muškarci. O ramenu im visi parabell. Patrijarhalni hercegovački svijet to ne može nikako pojmiti. Kako će ženi pristajati puška i vojnička uniforma, to u njegovu glavu ne ide. Stoga seljak upravo mrzi partizanske žene-vojnice i o njima ima najlošije mišljenje. A kako sva svoja zapažanja izražava u stihu pučkih pjesama i pjeva ih svojom »gangom« tako je

i o toj čudnoj pojavi stvorio stihove. Evo ih par:

»Jadna vojska, koju narod hrani,
I država, koju žensko brani.«

Studeni – Nikola Mandić strijeljan je. On je bio tajnik ministra u bivšoj Jugoslaviji Dra. Bariše Smoljana. Za postojanja hrvatske države živio je posve povučeno u Posušju, gdje je držao gostionicu. Kad su partizani došli na Posušje, nastojali su ga pridobiti za se. Nakon izvjesnoga vremena pozvali su ga i službeno zapitali, da li pristaje uz Tita i partizane. On im je odgovorio, da se više ne bavi nikakvom politikom, ali da je Hrvat i da je bio pristaša H.S.S. i da takav ostaje ne želeći pod svoje već odmakle godine ništa mijenjati. Jednoga dana upane mu u kuću

partizanska OZNA (organizacija za zaštitu naroda). To je partizanska policijska organizacija po metodama i sastavu jednaka ruskom GPU. Povedu ga u pravcu Duvna. Nikola je bio dosta debeo čovjek, a još k tome i šepav. Kad su bili poviše Vira, izjavio im je, da ne može tako brzo hoditi. Da mu udovolje želji, dvojica su ostala s njim, a drugi otišli dalje. Ovu dvojicu on je velikodušno častio cigaretama ne sluteći ništa zla. Kad su se našli u jednoj rivini, dvojica partizana malo se izmakoše. Puškomitraljez se je oglasio, i Nikola Mandić srušio se je mrtav u rivini. Pratioci su ga tako mrtva ostavili, ubrzali

korake, da stignu svoje drugove...

Studeni – U Imotskom su partizani strijeljali 15 građana. Među njima profesora i direktora imotske gimnazije Petra Vrdoljaka. Petar je Vrdoljak bio poznat kao čestit Hrvat i uzoran katolik. Ti su me događaji jako dirnuli, te sam se usudio upitati jednom zgodom nekoga partizana – svoga poznanika: po kome ključu oni postupaju s ljudima, koji ne će u njihov politički tabor; koje li sve ljude partizani smatraju svojim protivnicima? Partizan mi je na taj upit opširno odgovorio, a sve bi se moglo ukratko svesti na ovo: tri su vrste partizanskih protivnika, koji zaslužuju: smrt, logor ili zatvor, već prema okolnostima, a zovu ih: fašisti, profašisti i kolaboracionisti. Fašisti

su svi oni, koji su izravni protivnici partizana i njihova pokreta i otvoreno se kao takovi izjavljuju. Profašisti su svi oni, koji simpatiziraju s kojim drugim demokratskim sistemom različitim od partizanskoga u Jugoslaviji. Napokon su kolaboracionisti svi oni, koji su bilo kada izkazali bilo kakovu uslugu hrvatskom ili njemačkom vojniku, pa makar ta usluga bila čisto građanske i privatne naravi. Kad sam dalje zapitao, koje on zemlje smatra fašističkim, rekao mi je, među drugim, da i u Engleskoj i u U.S.A ima oblika fašizma, gdje će jednoga dana oni, partizani, morati doći i uništiti ga. Spomenuti mi je partizan tako izlagao svoje mišljenje, ali me to nije zadovoljilo.

Prosinac – »Narodna oslobodilačka vojska« ima i svoj pozdrav, a taj se sastoji u: podizanju lijeve stisnute pesnice i uz riječi – Zdravo, druže! ili – Zdravo, drugarice! Odgovor je tako pozdravljenog – Zdravo. To je službeni partizanski pozdrav, koji bi morao primiti sav narod. Taj bi pozdrav imao istisnuti sve dosadašnje kao: Hvaljen Isus, Dobar dan ili ustaški Za dom spreman. Seljaci se vrlo teško priučavaju na taj novi pozdrav. A seljak N. N. usudio se je reći u lice jednome partizanu: »Ja ne dopuštam, da je ijedna žena moja drugarica osim moje vlastite žene. To neka vrijedi i za te.«

Prosinac – Partizani znadu često puta i u svojim čisto privatnim poslima zaći u selo. Jednoga jutra upane u kuću N. N. u Hrastovači partizanski vojnik i pozdravi ženu, koja je miješala puru za svoju čeljad, s pozdravom: »Zdravo, drugarice!« Započne razgovor. Na koncu se žena potuži vojniku, kako joj je ovo zadnja pura, jer da više u kući nema žita, pa ako ne bude kakova »prometa«, pomrijet će od gladi. Vojnik odgovori ženi mirno i bez ustručavanja: »Pa onda vas ne ćemo morati mi ubijati.« Žena je protrnula ne znajući razloga takovim riječima, a partizan se je jednostavno udaljio. Istoga je

dana protrčao na motoru ispod spomenutoga sela politički komesar za zapadnu Hercegovinu Ante Barbir. Čovjek bez ikakve naobrazbe. Seljaci mi kažu, da je govorio, kako jednu polovicu Hercegovaca treba iseliti, a drugu smaknuti. Seljaci su kao munjom ošinuti te očekuju sve najgore. Komesar II. udarnog biokovskoga bataljona rekao je za Hercegovinu: narod je u njoj zaostao, jer je otrovan fašističkim duhom. Jedan mu je seljak iz grupe odgovorio, da nitko među njima ne zna, šta taj »duh« znači, nego da oni poznaju samo »duh Božji« i »duh hrvatski.«

Prosinac – Borbe za Široki Brijeg vodile su se oko tri mjeseca. Kroz to su vrijeme partizani u pozadini na svojem području držali vojničku kontrolu nad svim: nad imanijima ljudi, nad njihovim mišljenjem i radom. Prema hercegovačkom puku partizani su jako nepovjerljivi. Razlog je za to jasan: partizan vidi, da Hercegovina ne pristaje uz njihov pokret. Hercegovački svijet ne može ni voliti partizana, kad mu uvijek govore samo o Jugoslaviji, a nikad o njegovoj Hrvatskoj. Osim toga vidio je svijet, da partizani kolju i progone sve njegove vođe. A bila je javna tajna, da partizani ne misle dobro ni o katoličkoj vjeri, iako dosad nijesu počeli protiv nje nastupati otvoreno.

Prosinac – Običaj je u Hercegovini, da se seljaci za dugih zimskih večeriju sastanu na svojim večernjim sijelima, da prikrate noći i međusobno misli izmijene. Partizanske su vlasti izdale naredbu, da se sijela više ne smiju održavati. Na njima se stvara konspiracija, govore partizani. Partizanska je špijunaža po selima silno razvijena. Prijatelj se s prijateljem već ne smije razgovarati o političkim stvarima, jer se boji, da tko treći ne bi čuo. Neki hrvatski intelektualac rekao je partizanu, koji mu je dokazivao, da su boljševici već na Savi i Drini – da ako već kani lagati, da laže spretno, jer boljševici uistinu tih rijeka nijesu nikad vidjeli. Pora-

di toga dotičnik je pozvan na odgovornost. Osuda: zatvor. Neki drugi gospodin usudio se je savjetovati jednome partizanu, koji mu se je tužio na težak, nesređen i nesnosan život u partizanskoj vojsci – da prijeđe u hrvatske oružane snage, ne misleći, šta će iz toga snaći njega. Partizan potuži gospodina na svoju komandu. Postupak je odmah poveden. Gospodin je bio spretan, i život je sačuvao.

Nastavak I.

Prosinac – Oko dva mjeseca istočna se Hercegovina nalazi pod partizanskom vlašću. Zauzeli su je prodirući iz Srbije i Crne Gore. Preko Čapljine upali su u Ljubuški. Iz Čapljine je tada odvedeno nekoliko Hrvata i poubijano. Ubijen je i mjesni župnik O. fra Petar Sesar, dok je u selu Međugorju, nedaleko od Čapljine, ubijen u župskome uredu, bombom, starac O. fra Križan Galić. Bilo mu je 75 godina. U Ljubuškom i okolici strijeljano je oko 50 Hrvata, a među njima i ugledni trgovac Antuka Gavran. Neka tajanstvena ruka zle sudbine spustila se na Hercegovinu i ne će da je pusti. Svi je osjećaju: ljudi, žene pa i sama djeca. U svemu se osjeća nešto novo, nešto neslućeno. Osjeća se novi duh, tajanstven i prijeteći. Sela i varoši kao da taj duh slabo razumiju. Na usnama sviju kao da lebdi sudbonosno pitanje: što...; kuda... Organizacija je cjelokupne uprave posve nova s novim ljudima. U Ljubuškom je kotarski prestojnik neki Primorac s Bijače. Seljak i čovjek samouk. Na njegovu je mjestu prije mogao biti samo čovjek s fakultetskom naobrazbom. U Posušju je ista stvar. Kotarski je prestojnik sin ovoga Primorca Ante, partizan od više godina, a inače bez školskih kvalifikacija. U drugim uredima civilne i vojničke uprave stanje je slično. A da državni aparat ne bi »klapao« poradi neukosti i da bi se točno radilo prema smjernicama jugoslavenske partizanske politike, pojedini uredi ima-

ju svoje komesare. To su ljudi, koji su svršili partizanske političke tečajeve te su kao takovi vrlo povjerljive osobe za partizansku upravu. Oni imaju neograničenu vlast u svojim rukama, i njihova se mora slušati.

Prosinac – Božić je... I svećenici drže Božićne propovijedi. Partizani dolaze na propovijed i paze... Svećenik N. N. između ostaloga rekao je: »... ovaj Božić pada u vrijeme teškog bratoubilačkog rata...« Partizani su posumnjali, da se riječi »bratoubilački rat« odnosi na njih, pa je dotični svećenik pozvan na odgovornost. Dok nije donio jasne dokaze, da gornjim riječima nije nišanio na partizane, nije bio pušten. Prvu vijest o toj upadici donio mi je jedan partizanski časnik. Rekao mi je, da se riječi »bratoubilački rat« zbilja mogu zlo razumjeti. Oni – partizani ne vode »bratoubilački rat« nego »oslobodilački«. A prije par dana rekao mi je komandant Reljić, rodnom je od Drniša, da ima jednoga brata u hrvatskoj vojsci i da će mu pisati, da prijeđe k partizanima. Ako toga ne htjedne učiniti, da će ga sam svojom rukom ubiti. Nijesam se usudio iznijeti mu pred oči svu grdobu te prijetnje. Svako protuslovljenje značilo bi za me izvor novih neprilika. Stoga sam ga pustio, da snuje, kako će ubiti svoga vlastitoga brata. Komunistička mu moralika to i ne brani. Samo sumnjam, da će se ikad dočepati ovaj partizan svoga brata...

Prosinac – Božić se slavi, ali ne uvijek jednako. Osamdesetgodišnji starac prilazi mi i čestita Isusovo Porodenje. Oči su mu pune suza. Ne mogaše ih suzdržati, jedna za drugom nizala se niz staračko lice kao jagode grožđa. Poče: u svom dugom vijeku upamtio sam četiri države... ovo bi bila peta, ako ostane... Nu još ne doživih žalosnijega Božića... Partizani ni ne slute, šta je starac izrekao u suzama. Veseli su... Došli su postrojeni pred crkvu u Posuški Gradac. Vodio ih je komandant Reljić. Tom sam zgodom prvi put

s njim dulje razgovarao. Pitao sam ga, u kakovoj vezi stoji partizanstvo i komunizam. »U nikakvoj«, reče mi. »Rusija je samo naš vojnički saveznik«. Pitao sam ga dalje: kako će partizani organizirati socijalni i gospodarski život. Bez promišljanja mi je odgovorio: »Počet ćemo čim prije s "kolhozima".« (Jadnik, izdao se na prvi mah). Partizanskim funkcionerima je zabranjeno službeno govoriti, da će buduća partizanska Jugoslavija biti organizirana na komunističkim zasadama. Ipak se svi nijesu držali te zabrane. Pokadikad bi im se jezik razvezao, osobito, kad bi ih mnoge čaše ugrijale; neki su se opet otvoreno prijetili s komunizmom, dok komandant Reljić, neuk, kako jest, jamačno i ne zna, da su »kolhozi« čisto komunistička i ruska tvorevina.

Kad se je svršila sv. misa, partizani su uhvatili kolo pred crkvom. Pjevali su različite pjesme. Bila je i ova:

»Koliko je na Kozari lista,
Toliko nas mladih komunista.«

Kasnije sam saznao za pravi razlog njihova dolaska u crkvu i pred crkvu. Htjeli su pomoću kola i pjesme doći u doticaj s narodom, koji od njih bježi. Osobito su se djevojke držale daleko od njih. Nijedna nije htjela u kolo da se uhvati. Partizani su se stoga vrlo razljutili, jer su se smatrali uvrijeđeni.

Prosinac – Još nijesu bili ni svršili božićni blagdani, a već su zatražili, da svi učitelji i učiteljice moraju doći

na partizansko-politički tečaj u Trebinje. Neke su partizani dizali čak iz postelja po noći. Svi su strpani u teretne autobuse i odvedeni u Trebinje. Kako su autobusi većinom zastarjele mašinerije, a vozači nespretni i neoprezni, često se događaju nesreće. Tako se je jedamput našla pod teretnjakom i životom platila učiteljica Andela Šimić, rodnom iz Drinovaca. Bila je sestra poznatog hrvatskog pjesnika A. B. Šimića. Učiteljvala je u selu Sovićima mnogo godina, gdje ju je svatko volio i cijenio zbog zdušnog vršenja teške i odgovorne službe. A gđica Šimić znala je djecu odgajati hrvatski i katolički. Uz nju mrtvu tom zgodom bilo je i mnogo ranjenih. Tečaj je trajao tjedan dana. Tečajcima se je izlagao politički sustav partizanskoga pokreta. Do podne su bila predavanja, a popodne debata, koju je vodio bivši profesor na mostarskoj gimnaziji Zečić. U debati nijesu bili dopušteni nikakovi prigovori partizanskoga pokreta i njegova djelovanja. Takove bi prigovore partizani odmah okrstili »reakcijom«. Kad je nastala riječ o partizanskom pozdravu, digao se je jedan tečajac, inače uvjeren partizan i misleći, da mu je sve slobodno reći, – pa pripomenuo, kako nije zgodno, da se pozdrav stisnute lijeve pesnice silom naturuje svugdje, osobito školama, jer bi ih mogli proglasiti fašistima druge ruke, nego neka pozdravlja, kako tko hoće, ta sad su ljudi slobod-

ni. Na to se je digao g. profesor Zečić i odgovorio ovome počevši riječima: »Žalosno je, da imamo među sobom drugova, koji tako reakcionarno misle...« Na tečaju je izjavljeno, da su sve fizičke kazne po školama doku-nute. A učesnik tečaja rekao mi je na povratku, da se po tome novom sustavu dvije trećine vremena mora utrošiti u »političko obrazovanje dje-ce i svijeta po selima«, a tek jedna trećina može se posvetiti obuci djece.

Siječanj – Partizanski komesari i ostali partizani rado govore o hrvatskom vođi Stjepanu Radiću kao o svojem čovjeku i svome velikom pre-teći. Kada se je opet tako u jednom partizanskom društvu poveo razgo-vor o Stjepanu Radiću, neki hrvatski sveučilištarac N. N. osmijelio se je te im je rekao: da partizani nemaju šta tražiti od Stjepana Radića, jer oni podižu svoje prijestolje u Beogradu, gdje je Stjepan Radić poginuo, a sva-kome je poznato da je Stjepan Radić izjavio pred smrt, e da zauvijek pre-kida s Beogradom. Partizani svojata-ju Stjepana Radića za se samo zbog toga, jer znaju, da on ima velik ugled u narodu. U tome nas uvjeravaju i činjenice, što sin Stjepana Radića, Vladimir, leži danas u partizanskom zatvoru, dok Mariju, udovu pok. Ra-dića, potežu po sudovima.

Nastavak II.

Siječanj – Još početkom prosin-ca oglašena je sa strane partizanske komande po svim selima i varošima opća mobilizacija od 1884. do 1928. Starija su godišta trebala ići u radnič-ke bataljone, a mlađa u vojsku. Opće je pitanje bilo: zašto partizani traže tako stara godišta za vojsku kao ni-jedna dosadašnja vlast. Neslužbeno je odgovoreno: da oni ne će raditi kao što je to radila uprava Nezavisne Dr-žave Hrvatske, t. j. ostaviti ljude kod kuće, pa da im kasnije pucaju u leđa. Ipak se s mobilizacijom nije odmah počelo nego je privremeno odgođe-na. U siječnju se je stvarno počelo

mobilizirati. Zakoni mobiliziranja bili su strogi. Svaki onaj, koji se ne odazove, a nađe se kod kuće, ima se pravo ubiti. A onaj, koji bi mjesto u partizansku vojsku otišao u šumu ili hrvatsku vojsku, imade mu se kuća i imanje zaplijeniti, a obitelj odvesti u logor. Uza sve to hercegovački selja-ci pozivu se nijesu odazvali. Između mnogih drugih razloga bio je ovaj najopćenitiji: što bi u slučaju odaziva otac morao pucati na svoga sina, koji se je nalazio u hrvatskoj vojsci.

Siječanj – I nastalo je bježanje. Bježalo se je u šume... bježalo se je preko planina, da bi se došlo u vezu s hrvatskom vojskom. Išle su kolo-ne za kolonom... tajno i po noći, a katkad i po bijelu danu. Gledam je-dan rastanak. Ostarjeli otac grli sina. Jecajući i na sav glas plačući govori mu: »Hajde, sinko, pa kad moraš ginuti, gini za Hrvatsku, nama kako bude!« Noć je... Snijeg je velik. Ljudi u brojnim skupinama prolaze... Mu-ževi i mladići. Svi su s nečim naoru-žani pa se i ne boje. Pače pjevaju... Slušam pjesmu i razabirem stihove:

»Ja sam, majko, junak bio,
Za Hrvatsku poginio.«

Te sam noći posebno zapazio jed-nu malu grupicu: dva odrasla mladi-ća i jednoga svećenika. I oni su bje-žali. Prolazeći ispred jedne kuće, gdje je sjedio neki čovjek, kad ih spazi, udari u plač kao malo dijete. Zani-malo me je, zašto zaplaka, pa sam ga sutradan posjetio. Upitam ga zašto je juče onako gorko plakao. Čudno-vato, ali bez ikakva prikrivanja mi je

odgovorio: »Plakao sam poradi tebe i sebe. Onomu su se svećeniku zaprije-tili partizani, i njega je čekala sigur-na smrt. Stoga je morao pobjeći. Pa kad se je došlo danas do toga, da se s nevinima tako postupa, šta će istom biti s nama, koji smo ipak u životu barem kakvo zlo počinili... Eto, zato sam plakao.«

Siječanj – Po noći došla je u selo Posuški Gradac OZNA i odvela tri mladića i jednog oženjenog čovjeka. Odvela ih je prema Širokom Briegu i na granici Kočerina i Mamića ubila ih. I oni su bili dobili poziv za vojsku. Imali su još dva dana, dok im rok ne isteče. Ubijeni mladići ležali su na jednoj goleti prostrti po dubokom snijegu. Seljaci ih za dugo vremena nijesu smjeli pokopati, jer su se bo-jali kakova osumnjičenja ili optužbe. Jedan od ubijenih bio je 18-godišnji mladić Ante Grubišić. Po zanimanju je bio krojač. Kako nije imao nikoga osim dva nejakog brata, bio je oslobo-đen od služenja u hrvatskoj vojsci, da uzdržaje mladu braću. Sada su dečki ostavljeni samim sebi i sirotnoj sla-marici, kroz koju će ne samo kiša i snijeg nego naskoro i gladne vrane moći proljećati... U selu Bročancu, u mahali Širića Briega, nađena su ubi-jena tri čovjeka. Partizani su na njih sumnjali, da su stajali u vezi s hr-vatskom vojskom. Stoga su ih jedne noći uhvatili, nasred sela, na javnom prolazu ubili i ostavili. Kasnije je rodbina ubijenih molila partizanske »vlasti«, da ih može pokopati. I gle, smilova joj se i dopustila. Doduše

dopuštenje pokopa bilo je popraćeno ovim partizanskim riječima: »Zakopajte mrcine na mjestu ubistva!« U toj župi, Posuški Gradac, ubijeno je u razmaku od mjesec dana 13 ljudi, – 13 Hrvata. Župa je mnogo stradala i u materijalnom pogledu. U njoj se je nastanio koncem studenog 1944. II. udarni biokovski bataljon, te su mjesni seljaci tu vojsku morali hraniti. Bio je slučaj, da je jedan partizan na straži bio ranjen. Krivac se nije mogao pronaći, pa su partizanski komesari svalili krivnju na mjesne seljake. Za kaznu odluče oplijeniti jedan dio sela Posuški Gradac. I oplijenili su Radinu Mahalu i Vranjkov Brieg, gdje su Paški Vranjkoviću i njegovoj obitelji ostavili samo dva kila žita. U Radinoj Mahali potajno su uzeli N. N. i radničku knjižicu, u kojoj je bilo nekoliko tisuća kuna. Čovjeku je bilo vrlo žao radničke knjižice jer mu je služila za ispravu. Srećom, našao ju je nadaleko od kuće nasred puta, ali bez novca. Novac su partizani uzeli, a knjižicu bacili. Ti isti komesari nekoliko dana prije premećali su jednu drugu kuću, u kojoj sam se i ja slučajno nalazio baš toga časa. Kada su u stolu našli nekoliko stotinjarka – kuna, uskliknuli su: »Bijednih li kuna!« Htjeli su ko reći: »Nezavisna Država Hrvatska propada, a s njom i njezine kune gube vrijednost.« Stoga ih zgrabiše i u džepove svoje zbacije! A što se tiče ranjenog partizana – stražara, zbog kojeg ih toliko nevinih plati glavom i selo bi opljačkano, kasnije se je saznalo i točno utvrdilo: nitko ga od seljana nije ranio, nego su se sami partizani među sobom posvadili i u tučnjavi je ovaj bio ranjen. To su izjavili sami partizani – »vojnici« koji su stražu stražili.

Siječanj – Partizani mnogo i gotovo uvijek govore o narodnom sudu. Tim narodnim sudom oni se prijete svakome, tko s njima ne puše u isti rog. Značenje narodnog suda prema partizanskom mišljenju načelno jest slijedeće: ako se je netko ogriješio o narod i o njegovu volju, treba

da se izvede pred sakupljeni narod onoga mjesta gdje dotični čovjek radi i djeluje te da mu sam narod za njegove postupke sudi. Kakovu mu osudu izreče narod, takovom se kaznom ima kazniti. A kad se taj čitav postupak pogleda sa strane i na terenu, narodni sudovi izgledaju ovaki: gdje nije uspostavljena civilna vlast, svaki partizanski časnik ima pravo ubiti čovjeka, za kojega drži, da je zaslužio smrt. Gdje je uspostavljena civilna vlast, narodni sud sačinjavaju dva ili tri komesara. Što oni zaključe, zaključak je »narodnog suda«. Ovakko to oni obrazložuju: mi smo predstavnici naroda. Što hoćemo mi, to hoće i narod. Prema tome su odredbe komesara, odredbe naroda. Stoga je skoro uvijek konačna osuda »narodnih sudova« – smrt.

Siječanj – Dobio sam jednu partizansku brošuru i jedne njihove novine. U brošuri se između ostaloga navodi i jedan odlomak članka londonskoga »Times-a«. U odlomku stoji: narod dobrovoljno i hrpimice grne u Titovu vojsku. Za nju daje: zalogaj od svojih usta, jer samo se tako može razumjeti, kako Tito ima toliko vojske i kako je može prehranjivati. To je sigurno izvjestio koji partizanski dopisnik. Tko bi drugi mogao? U novinama sam pročitao kako partizanska Jugoslavija spada i spadaće među najdemokratskije zemlje na svijetu. Dok sam čitao novine, naišao je pokraj mene jedan bistriji seljak, koji i sam zna čitati. Pa pošto su naši seljaci vrlo znatiželjni saznati, šta piše u novinama, to me je zapitao, šta ima dobra i novoga u novinama. Ja sam mu jednostavno pročitao spomenute stavke iz brošure i novina. Zatim je i on sam zatražio, da to vidi svojim očima. Kad se je uvjerio, izrekao je zakletvu, najvišu što je seljaci ovih krajeva govore, kad zbilja hoće da nešto svečano potvrde, poprativši je riječima da nikad više ne će čitati novina niti im vjerovati. Ovaj priprosti hercegovački seljak mislio je, da sve što školovan čovjek

govori i piše, mora biti i istina. Stoga je njegovo razočaranje razumljivo. A i neustrašiva osuda sve lažne propagande.

Siječanj – Odredi partizanske vojske neočekivano su došli jednog jutra u sela Goricu, Soviće i Drinovce, da kupe žito za vojsku i vojničke magazine. Iz ta tri hercegovačka sela otjerali su pet vagona žita. Čudno zar ne? U samo tri sela pa toliko žita nadoše. Ali treba znati, da su to sela najbogatija žitom. U planinsko selo Rakitno upali isto tako iznenada i otjerali preko tisuću glava stoke: konja, volova, ovaca itd. Seljaci su trebali davati za vojsku onaj određeni porez. Ali i povrh toga znali su se partizani zaletjeti u sela s vojskom i plijeniti. U selu se je Gorici dogodio ovaj slučaj: neki seljak nije imao određene količine mesa, koju je morao pridonijeti za vojsku. Meso je napokon morao kupiti za skupe novce i partizanima predati. Uopće partizani su zahtjevali toliko mesa, da je to značilo iskorjenuće i krupne i sitne stoke. Stoga su i mnogi seljaci klali svoju marvu, da se i oni omrse sami, pa makar i preko volje. A čobanice su po tihim brdskim uvalama poluglasno pjevale:

»Kolji kozu, iako je skozna,

Pojest će je partizanska OZNA.«

Nastavak III.

Siječanj – Od partizanskoga narodnog suda strijeljan je u selu Sovićima ugledni starina Ivan Vlašić, otac O. fra Vlade Vlašića. Nekako u isto vrijeme strijeljan je i Viktor Rogulja, učitelj u mjestu, brat pokojnog dra. Petra Rogulje poznatog katoličkog socialnog radnika. U Proboju je objavljena jedna grupa uhvaćenih hrvatskih vojnika, dok je u selu Lipnu strijeljano nekoliko ljudi i žena. Strijeljanja su u Hercegovini već postala obična stvar. Partizanski narodni sudovi znadu se poslužiti i glasinama i na temelju njih sastaviti optužbu. Npr., o jednom čovjeku – ne znam

fra B. Andačića, hrvatskoga svećenika u Udruženim Državama. Drugi je bio profesor Dr. O. Marko Dragičević, a treći kateheta O. fra Nevinko Mandić. On je za pučke mise stjeran s oltara, svučen, zatim svezan i odveden nad jednu provaliju te s drugima te nedjelje strijeljan. Prije pada Širokoga Briega odveden je s Humca, kod Ljubuškoga, u zatvor, u kojem je neko vrijeme čamio, O. fra Makso Jurčić i u Vrgorcu ubijen. O. fra Makso Jurčić bio je istom u svojim tridesetim godinama, ali zbog velikog napredka u redovničkom životu bio je imenovan pomoćnikom u odgajanju franjevačkih novaka na Humcu. Pripusti ga je svijet nazivao »duša Božja«. A kako sam ga i ja poznavao, usuđujem se zvati ga »janjetom Božjim«. Položio je svoj život kao pravi mučenik i još k tome kao žrtva ispovjedne tajne.

Veljača – Oko tjedan dana iza pada Širokoga Briega pao je u ruke partizana i Mostar. Tamošnji franjevci doživjeli su istu sudbinu. Većina onih, koji su se tada našli u franjevačkom samostanu, poubijani su. Tjelesa su im zatim bačena u Neretvu. Među njima je tako zaglavio i provincijal hercegovačke franjevačke provincije Dr. fra Leon Petrović. On je bio smatran najuglednijim Hrvatom grada Mostara; poznat je bio kao pisac različitih povjesnih članaka i stručnjak u bogomilskom pitanju. Ubijen je tom prigodom i samostanski starješina, popularni i obljubljeni O. fra Grga Vasilj. Tu je izgubio svoj mladi život i profesor O. fra Nenad Pehar, nada hercegovačke provincije, meka, profinjena i pjesnička duša. Njegovo je tijelo valovita Neretva izbacila na obalu. Kako se je svijet htio uvjeriti i vidjeti vlastitim očima taj krvavi prizor, partizani su zabranili pristup k Neretvi. Tako se je s ubijanjem franjevaca počelo i nastavilo i po drugim mjestima i župama u Hercegovini. Hercegovački su franjevci stvarno u to vrijeme izgledali kao bespravna bića, nad kojima je

mogao svatko, tko je samo htio, bez ikakve odgovornosti iskaliti svoj bijes. Pa ako je danas još koji fratar ostao u Hercegovini, to se ima zahvaliti kakovu slučaju ili osobitoj Providnosti Božjoj.

Veljača – Događaji na Širokom Briegu ostali su tajnim dulje vremena i za najbližu okolinu, jer partizanski »časnici« ni jesu dopuštali pristupa samostanu i gimnazijskoj zgradi ni svim partizanima. Seljaci iz okoline govorili su, da zbilja više nema nijednoga fratra živa. Drugi nijesu mogli vjerovati. Jednoga dana zaputim se sam prema Širokom Briegu. Bilo je to nedjelju dana iza pada. Putovao sam u partizanskom teretnom autu, kojim je šoferirao partizan – Slovenac. Htio sam da saznam istinu, ali u stvari nijesam mogao ništa doznati. Na koncu se je ipak glas pronio hercegovačkim selima – svi fratri sa Širokoga Briega poubijani su. Glas se je pronio po Hercegovini i letio munjevitom brzinom, da se ubrzo prenese cijelom Hrvatskom. Zadrhtalo je i streslo se mnogo hrvatsko srce u grudima. Osobito se žalost vidala na licima hercegovačkog svijeta. Ti poubijani franjevci bili su njegova braća, njegovi sinovi. Svi su bili svršili škole na najglasovitijim europskim sveučilištima, a onda se povratili u Hercegovinu, da na Širokom Briegu, u klasičnoj gimnaziji poučavaju

njegovu djecu. Ne samo djecu Hercegovača nego i svih Hrvata. Tako je Široki Brieg bio postao kulturni centar, grad na gori. No danas ga više nema... Ideja mu tek pod pepelom tinja...

Veljača – Nakon što se je tajna Širokoga Briega saznala i svijet o njoj počeo javno govoriti, partizanske su vlasti gotovo postale svjesne zločina te bojeći se na se primiti odgovornost i ljagu, nastojali su proširiti vijest, da franjevce nijesu oni pobili, nego, da su pali boreći se s hrvatskom vojskom protiv partizana. Tu je istu »samoobranu« ponovio i Tito kasnije u svome govoru. Nijesam mogao biti, a da ne saznam, gdje je istina, jer su umorstva franjevaca postala »događajem dana«. Pitao sam seljake, koji stanuju tik do samostana i gimnazijske zgrade. Oni su mi jednoglasno odgovorili: 90% fratara nije uopće rukovalo s puškom, isto tako 90% sve kad bi i znalo, bojalo bi se, dok 100% od tih franjevaca ne bi uzelo puške u ruke i izjednačiti se s vojnicima, jer su službom bili nešto drugo – učitelji i odgojitelji, svećenici. Još uvijek nijesam bio zadovoljan. Tražio sam i dalje odgovor. Tko traži, nalazi... Ovoga se je puta to i kod mene obistinilo. Gimnazija na Širokom Briegu djelomično je radila sve do pada. Tamo se je nalazio i stanoviti broj đaka. Među njima je bio

i N. N. đak VI. razreda gimnazije. Već odrastao mladić. U školi je redovito prolazio s ocjenom »vrlo dobar«. Bio je tu prigodom »osvajanja« Širokoga Briega. Na licu mjesta, dakle. Dan iza pada, nakon što su ga partizani ispitali, dali su mu propusnicu, da ide kući. Kad je kući došao i ja to pronašao, otišao sam lično i posjetio ga. Pitao sam ga: »Kako se je odigrala stvar s fratrima?« Ovo je njegov odgovor: »Dan poslije pada Širokoga Briega svi su fratri bili živi. Vidio sam ih svojim očima. Bili su zatvoreni u sobi nasuprot župskoga ureda. Bili su gladni, jer im nitko ništa jesti nije davao...« Izjava ovoga đaka potvrđena je kasnije s mnogo drugih svjedočanstava. Sve su to vjerodostojni svjedoci. Nu šta će nam više svjedočanstva. Ona ne mogu promijeniti činjenice: frataru više nema na Širokom Briegu. Ne vide se više procesije pobožnoga puka, da dolazi u veličanstvenu crkvu... Nema više veselih đaka, šuma ne odzvanja od njihovih poklika... Širokom je Briegu zabranjen pristup, na njemu je sve mrtvo, sve pusto, gore je samo groblje... Samo se vide partizanski vojnici s crvenim zvijezdama, koji čuvaju to tiho groblje i neznane grobove pobijanih fratara. Oni, tuđinci, uljezi, grobari čuvaju i čuvajući oskrvrnjuju najsvetije hrvatsko tlo...

Nastavak IV.

Veljača – Još samo nekoliko dana i čitava će Hercegovina s Mostarom pasti pod vlast »narodno oslobodilačke vojske«. Zemlja je opustjela, jer je sve otišlo i pobjeglo iz nje, što je moglo. Ostali su samo starci i djeca... ostala je hercegovačka žena, ostala je, da do kraja proživi sudbinu te zemlje u njezinoj krvi, jadu i gladi, i tu ženu, koja je do sada znala samo za svoju obitelj, svoju kuću i za njih samo živjela, hoće jugoslavenski partizani, da uvedu u ratnički i politički život. U po noći dolaze u selo Grude partizanski časnici i traže 70 osoba,

koje će im nositi municiju na položaj u Drežnicu, odakle partizanske jedinice vode navalu na Mostar. Snijeg na vani velik i mrzao, a mjesto Drežnica udaljeno oko 60 km. I pošlo je 70 ženskih većinom djevojaka. Radi težine tereta i radi jake zime mnoga je djevojka to platila zdravljem. A kada bi na određeno mjesto donijele municiju i vraćale se kući, morale su natrag nositi partizanske ranjenike. I kada je jedanput nekoliko djevojaka nosilo jednog ranjenika partizana u pratnji naoružanog vojnika na putu ih je on kavalirski zapitao: »Drugariče, je li vam teško?« Njima ne samo da je bilo teško, nego im je od umora i studeni i svijesti ponestajalo, pa su same sebi postajale teške. Jedna od njih uvijeno je odgovorila: »Nije nam teško, družo, dao Bog pa ovako bilo svaki dan«. S tim je želila, neka ih je što manje, pa makar ih ona svaki dan nosila.

Veljača – A.F.Ž. (Antifašistički front žena) je politička organizacija u koju jugoslavenski partizani žele uvesti sve žene. U tu svrhu A.F.Ž. priređuje tečajeve i sastanke, da bi žene tobože poučili o politici. Tako u selu Vitini žene su primile poziv od partizanskog općinskog odbora, da dođu na takav sastanak. U slučaju, da se koja ne bi odazvala imala se je kazniti s globom od 10 kg žita, koga nisu ni za kruh imale. Koliko mi je poznato nijedna se nije odazvala. U selu Međugorju partizani su tražili od djevojaka, da igraju narodno kolo i da pjevaju. Prikrivajući prave razloge djevojke su odgovarale, da je rat i da im se ne mili pjevati. Partizani ih nisu pustili, nego su tražili pod svaku cijenu da igraju i pjevaju. Upravo se je navršavalo 70 dana odkako su partizani došli u selo i tih 70 dana za njih je bilo strašni pakao, zato se odluče da u pjesmi kažu partizanima svoje raspoloženje i osjećaje. Kolo zaigraju, pjesmu zapjevaju:

Sedamdeset i dva dana
Na mom srcu leži rana.
Nije rana od bolesti,

Već od tuge i žalosti.

Poslije tih riječi raspuste kolo i razidu se kućama. Partizani su svatili, šta to znači i prijetili su im se uz najgadnije psovke.

Veljača – Glad se počinje pojavljivati sve više i više. Da bi spasili bar preostali dio obitelji žene ostavljaju samu djecu u kućama i idu na teške poslove, da bi pribavili djeci koru tvrda kruha. Muške snage nema i žene moraju raditi ono, što nikada radile nisu. Život postaje gotovo nemoguć i još se stalno iz zemlje bježi. Ostaju same žene patnice i mučenice s brojnom i gladnom djecom oko sebe. Ostaju, da čuvaju te tužne i gole krševе i vatru na okrvavljenom ognjištu, koje se već gasi.

Veljača – Na 15. II. uvečer partizani su ušli u Mostar i počinili neopisiva divljaštva. Sada partizani imadu u rukama cijelu Hercegovinu. Opće je uvjerenje naroda, da strahote, koje su se do sada u Hercegovini dogodile samo su uvod u ono, što se još strašnije ima dogoditi. I svatko se je bojao te strašne budućnosti. Na putu sretam desetak ljudi, koji su se spremili, da idu u hrvatsku vojsku. Mislim, da su to bili posljednji, koji su htjeli i mogli pobjeći. Ali im se nije išlo... teško im je bilo otići, teško im je bilo ostaviti zemlju, gdje leže grobovi njihovih otaca, teško im je bilo ostaviti obitelj i kuću. I nastala je borba između ljubavi za goli život i ljubavi prema zemlji, gdje je zavladała bijeda i smrt. Pobjedila je ljubav prema životu. Još samo jednom zaokružili su suznim očima po kršnom i sivom zavičaju i onda su moguće zauvijek otišli. A za njima su ostali suncem opaljeni i vjetrovima mlaćeni pusti i nerazorivi krševi, njihova rodna gruda... patnička i mučenička zemlja, Zemlja Hercegovina... ✍

Hrvatski katolički glasnik, Chicago, 1946.: br. 2. str. 51. – 55.; br. 3., str. 85. – 87.; br. 4., str. 118. – 121.; br. 5., str. 150. – 153.; br. 6., str. 156. – 157. ✍

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vat. sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesa« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«, XII, 2 (23),
Široki Brijeg, srpanj – prosinac, 2019.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
Kard. Stepičca 14, 88220 Široki Brijeg
Avenija G. Šuška 2, 10040 Zagreb

Veza:
tel.: +387 39 700-325
faks: +387 39 702-936
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilo izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Stare brojeve, osim ovoga posljednjeg, možete u pdf obliku preuzeti sa stranica portala *pobijeni.info* u poglavlju Izdavaštvo.

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3,75 EUR; 4,25 CHF;
6,50 USD; 6,50 CAD

Godišnja pretplata (s poštarinom):
BiH 7,5 KM; RH 33 KN; EU 7,5 EUR;
CH 8,50 CHF; SAD 13 USD; Canada 13 CAD

Slanje pretplate, dobrovoljnih priloga...:

a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank d.d. Mostar;
Korisnik: Hercegovačka franjevačka
provincija;
Svrha: prilog Vicepostulaturi
žiro-račun: 3381602276649744
devizni račun:
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

ISSN: 1840-3808

RIJEČ UREDNIKA

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

»Budući da ideš u Hercegovinu, svakako svrati na Široki Brijeg i uzmi glasilo Stopama pobijenih.« Tako ovih dana napisala prijatelj prijatelju, što mi je on radosno pokazao na svome pametnome telefonu. Ostao sam iznenađen i zahvalan Bogu da se svjedočenje o pobijenim hercegovačkim franjevcima i pobijenim članovima puka Božjega preko ovoga glasila nezaustavljivo širi u hrvatskoj domovini. Mogu napadati, mogu klevetati, no istina se ne da skriti. Živjeli smo u tom povijesnom okviru, jugokomunističkom totalitarizmu, i sada smo tu gdje jesmo.

Za duhovni i tjelesni napredak našega naroda nužno bi bilo provesti lustraciju. Na ovogodišnjoj obljetnici jugokomunističkoga ubojstva nenaoružanih vojnika i civila u Maclju biskup Ivan Šaško lijepo je rekao da je jugokomunistički tumor zahvatio sve pore hrvatskoga društva i da ga guši. Podrazumijeva se da ta lustracija ne bi trebala biti osveta jugokomunistima, po njihovu primjeru, nego samo čišćenje od te zločinačke ideologije, njezinih posljedica i utjecaja. Žrtve i njihovi nasljednici trebali bi oprostiti progoniteljima i ubojicama, a potomci i nasljednici progonitelja i ubojica trebali bi se odreći djela i ideologije svojih predaka i prethodnika. Nakon toga puno bi lakše bilo udaljiti iz javne službe sve one koji su i dalje zaraženi jugovirusom i hrvatsko društvo čine bolesnim. Znam, pomalo je sve ovo naivno, ali ako se usudimo krenuti tim putem, ozdravljenje će zacijelo doći. U tu nakanu trebali bismo početi moliti za domovinu, ako to već ne činimo

svakodnevno. Molitva može učiniti čuda. Svjedoče nam to naši pobijeni. Pa poslušajmo ih već jedanput!

U ovom broju progovaramo i o trojici pobijenih hercegovačkih franjevaca te o nepoznatu broju Hercegovaca u jami Golubinka kraj sela Mratova. Čak su mediji progovorili i tko ih je odveo na stratište: Miko Tripalo, Milka Planinc... Ostavit ćemo daljnjim povijesnim istraživanjima da nam kažu jesu li to bili oni ili netko drugi, kao i koliko je alkarski vojvoda Bruno Vuletić upleten u ubojstvo šestorice hercegovačkih franjevaca u Mostarskom Gracu 6. veljače 1945. Tek mlađi i hrabriji hrvatski povjesničari kopaju za tim podacima i tako ozdravljaju hrvatski narod, a ostali bi da sve prekrije tama zaborava i da ostanu vrijediti istine koje su u našu svijest ubacili ti totalitarni jugokomunisti.

Uvijek ima svjesnih pojedinaca koji čine sve kako bismo konačno došli do prave istine o Drugom svjetskom ratu i poraću, da bismo konačno mogli zatvoriti te stranice. U tu je svrhu vrlo bitno da općine u hrvatskom narodu, uz odjele koje imaju za ovo i ono, ustroje i odjel za pale u ratovima, bunama i progonima. Posla im ne će nedostajati – od istraživanja do obilježavanja mjesta i događaja iz tih vremena. Svako zdravo društvo to čini. Bez pravilnoga odnosa prema svojoj prošlosti, prema svojim zaslužnicima, jednostavno ne može živjeti.

Ustrajmo u onome što nam je dužnost. To će nas osloboditi. Neka nam je, dakle,

mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Nagradni natječaj	48
Stratišta	24	Suočavanje s prošlošću	54
Glas o mučeništvu	35	Razgovor	55
Odjek u puku	44		